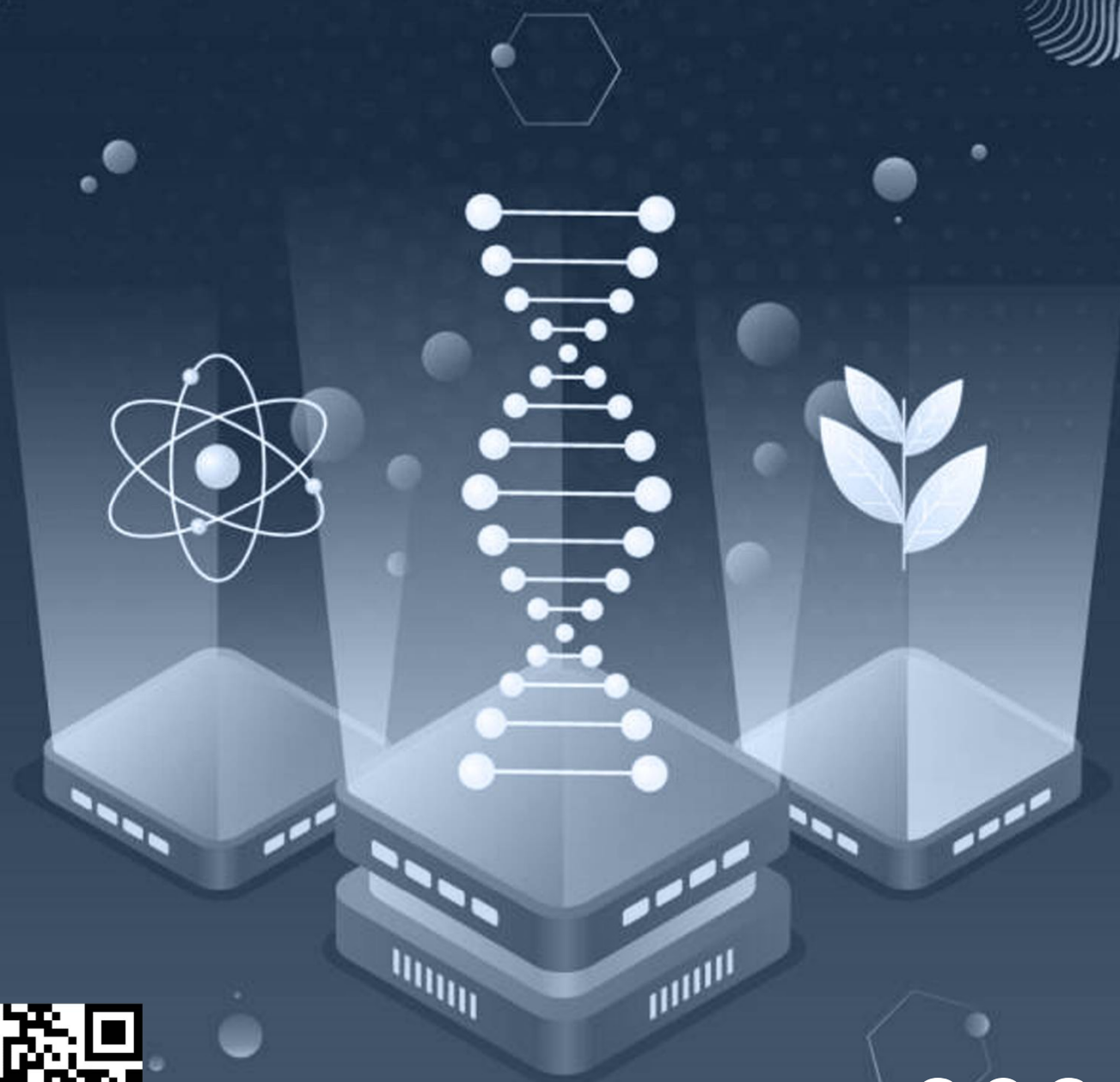

ISSN 2181-0000
Doi Journal 10.26739/2181-0000

JOURNAL OF MAMUN SCIENCE

Volume 4, Issue 7 **2026**

«MA'MUN SCIENCE» JURNALI

4 JILD, 7 SON

ЖУРНАЛ «MAMUN SCIENCE»

TOM 4, HOMEP 7

JOURNAL OF «MAMUN SCIENCE»

VOLUME 4, ISSUE 7

«MA'MUN SCIENCE» JURNALI

ЖУРНАЛ «MA'MUN SCIENCE» | JOURNAL OF «MAMUN SCIENCE»

№7 (2026) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-0000-2026-7>

Бош муҳаррир: | Главный редактор:
Chief Editor:

Matyakubov Umidjon Raximovich
(i.f.d., prof.)

Бош муҳаррир ўринбосари: | Заместитель
главного редактора: | Deputy Chief Editor:

Xudoynazarov Egambergan Madrahimovich
(PhD., dots.)

TAHRIRIY MASLAHAT KENGASHI | EDITORIAL BOARD | РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

FILOLOGIYA FANLARI

O'rozboyev Abdulla Durdibayevich

Filologiya fanlari doktori (DSc), professor

Axmedov Oybek Saporboyevich

Filologiya fanlari doktori (DSc), professor

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Galiyeva Margarita Rafaelovna

Filologiya fanlari doktori (DSc), professor

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Nasrullayeva Nafisa Zafarovna

Filologiya fanlari doktori (DSc), professor

Samarqand davlat chet tillari instituti

Cho'ponov Otanazar Otojovich

Filologiya fanlari doktori (DSc)

Urganch davlat universiteti

Yakubova Matluba Tajibayevna

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Ma'mun Universiteti NTM

Matnazarov Javlanbek Kabulovich

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Ma'mun Universiteti NTM

TARIX FANLARI

Anatoliy Sagdullayevich Sagdullayev

Tarix fanlari doktori, professor; akademik

O'zbekiston Respublikasi Fanlar

akademiyasining haqiqiy a'zosi

Ashirov Adhamjon Azimbayevich

Tarix fanlari doktori, professor,

O'zbekiston Respublikasi

Fanlar akademiyasi Tarix instituti.

Shaydurov Vladimir Nikolayevich

Tarix fanlari doktori, dotsent

Leningrad davlat universiteti Rossiya

Abdullayev Utkir Ismoilovich

Tarix fanlari doktori (DSc),

dotsent Urganch davlat universiteti

Matkarimova Sadoqat Maqsudovna

Tarix fanlari doktori (DSc), dotsent

Ma'mun Universiteti NTM

Abdullayev Timur Pulatovich

Tarix fanlari nomzodi, dotsent

Ma'mun Universiteti NTM

Abdalov Umidbek Matniyazovich

Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD),

Dotsent Ma'mun Universiteti NTM

Yunusxo'jayev Habibulla Zafar o'g'li

Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD),

Dotsent Ma'mun Universiteti NTM

PSIXOLOGIYA FANLARI

Shoumarov G'ayrat Baxromovich

Psixologiya fanlari doktori, professor; akademik

O'zbekiston Respublikasi

Fanlar akademiyasining haqiqiy a'zosi

Kryukova Tatyana Leonidovna

Psixologiya fanlari doktori, professor

Kostroma davlat universiteti Belorusiya

Karpinskiy Konstantin Viktorovich

Psixologiya fanlari doktori, professor

Grodno davlat universiteti Belorusiya

Urazbayeva Dilbar Abdullayevna

Psixologiya fanlari doktori (DSc), professor

Ma'mun Universiteti NTM

Jumaniyazova Nasiba Ramatillayevna

Psixologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Ma'mun Universiteti NTM

Nurullayeva Baxtigul Bobojonovna

Psixologiya fanlari nomzodi, dotsent Ma'mun

Universiteti NTM

IQTISODIYOT FANLARI

Ruzmetov Baxtiyar

Iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Ma'mun Universiteti NTM

Sherov Alisher Bakberganovich

Iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor

Ma'mun Universiteti NTM

Voronsova Yuliya Vladimirovna

Iqtisodiyot fanlari nomzodi

Moskva davlat boshqaruvi universiteti

Jabborov Umarbek Rustambekovich

Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Ma'mun Universiteti NTM

Cho'ponov San'at Otanazarovich

Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Ma'mun Universiteti NTM

Niyazmetov Islambek Masharipovich

Iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), dotsent

Ma'mun Universiteti NTM

PEDAGOGIKA VA FALSAFA FANLARI

Sardor Sharifzoda O'razboy Tabib o'g'li

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa
doktori (PhD), professor

Ma'mun Universiteti NTM

Adilov Zafar Yunusovich

Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Ma'mun Universiteti NTM

Boltayev Abdurahim Amanovich

Falsafa fanlari doktori, dotsent

Ma'mun Universiteti NTM

Zoirov Erkin Xalilovich

Falsafa fanlari doktori, dotsent

Buxoro davlat texnika universiteti

Nurullayeva Baxtigul Bobojonovna

Psixologiya fanlari nomzodi, dotsent Ma'mun
Universiteti NTM

TIBBIYOT FANLARI

Yuldashev Baxrom Sobirjanevich

Tibbiyot fanlari doktori (DSc), dotsent

Ma'mun Universiteti NTM

Abdullayev Ravshanbek Babajonovich

Tibbiyot fanlari doktori, professor

Toshkent tibbiyot akademiyasi Urganch filiali

Esamuratov Aybek Ibragimovich

Tibbiyot fanlari doktori (DSc), dotsent

Toshkent tibbiyot akademiyasi Urganch filiali

Samandarova Barno Sultonovna

Biologiya fanlari nomzodi, dotsent

Toshkent tibbiyot akademiyasi Urganch filiali

Tajiyeva Zebo Baxodirovna

Tibbiyot fanlari falsafa doktori (PhD)

Toshkent tibbiyot akademiyasi Urganch filiali

ILMIY JURNAL TEXNIK KOTIBI

Yunusxo'jayev Habibulla Zafar o'g'li

Ma'mun Universiteti NTM

Журнал включен в перечень ВАК национальных научных изданий, рекомендуемых для публикации
основных научных результатов диссертаций по медицинским наукам постановлением
№ 01-08/3068/17 от 27 сентября 2024 г.

Page Maker | Верстка | Саифаловчи: X. Mirzaxmedov

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz

ООО Тадqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz

Tadqiqot LLC the city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Phone: (+998-94) 404-0000

TARIX

1. **Mo‘minjon Salayev Atabayevich**
BAQTRIYA HUJJATLARIDAGI TURKIY ISMLAR VA ULARNING TARIXIY TALQINI.....7
2. **Tilovboyeva Mardona Aybekovna**
O‘RTA OSIYODA TOSH DAVRINING ILK BOSQICHI XUSUSIYATLARI.....19
3. **Акрамова Ф.А.**
СОЦИАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА В ОТНОШЕНИИ ЖЕНЩИН-РАБОТНИЦ ЛЁГКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ ФЕРГАНСКОЙ ДОЛИНЫ (1946-1960 ГГ.).....22
4. **Файзуллаев Мансур Хайруллаевич**
СПЕЦИАЛИЗАЦИЯ КАРАКУЛЕВОДСТВА В ЖИВОТНОВОДЧЕСКИХ КОМПЛЕКСАХ ЮЖНОГО УЗБЕКИСТАНА И ЕЁ СИСТЕМНЫЕ ПРОБЛЕМЫ (1960-1980 ГГ.).....30
5. **Berdiyev Abduvali Abdug‘aniyevich**
QO‘NG‘IROTTLAR SULOLASI DAVRIDA XIVA XONLIGINING TASHQI SIYOSIY ALOQALARI: SHAKLLANISHI, YO‘NALISHLARI VA TARIXIY AHAMIYATI.....37
6. **Berdiyev Abduvali Abdug‘aniyevich**
XVIII-XIX ASRLARDA XIVA XONLIGINING ERON VA ROSSIYA BILAN DIPLOMATIK VA IJTIMOY-SIYOSIY MUNOSABATLARI.....47
7. **Matniyozov Sarvarbek Sanatbek o‘g‘li**
“XORAZM OKRUGIDA YIRIK MEHNATSIZ XO‘JALIKLARNI TUGATISH TO‘G‘RISIDA”GI DEKRETNING TAHLILI.....56
8. **Kenjayev Hasan Atanazarovich**
XV-XVI ASRLARDA SAROY KUTUBXONASINI BOSHQARISH AMALIYOTI: “BADOYE’ UL-VAQOE” ASARIDAGI MANSHUR MISOLIDA.....64
9. **Қадамбаев III.**
ЎРТА ЗАРАФШОНДА ТОШ ДАВРИ ТУРАР-ЖОЙЛАРИНИ ЎРГАНИЛИШ ТАРИХИ.....70
10. **Matkarimova Nazokat Maksudovna, Matnazarova Dilorom Radjabbaevna**
XORAZMLIKLARNING AN‘ANAVIY MADANIYATIDA OILA VA OILAVIY ETIKET.....73

IQTISOD

1. **Radjabova Mavluda Ergash Qizi**
MINTAQADA QISHLOQ XO‘JALIGI MAHSULOTLARINING EKSPORT SAMARADORLIGINI OSHIRISH XORIJ MAMLAKATLARI TAJRIBASI VA O‘ZBEKISTON SHAROITIDA QO‘LLASH IMKONIYATLARI.....77
2. **Хусаинов Джахонгир Баходирович, Мухаммадсолиев Миродилжон Мирзохид угли**
КАСКАДНО-ЦИКЛИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ ЦЕНООБРАЗОВАНИЯ И УПРАВЛЕНИЯ ФИНАНСОВЫМ РИСКОМ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ПРОГРАММ ВЫСШЕГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ.....84

3. Matyakubov Umidjon Raximovich, Qodirova Dilfuza Sodiqjon qizi, Kodirova Feruza Sodiqjonovna	
TURIZM XIZMATLARI BOZORINI RIVOJLANTIRISHNING OBYEKTIV ZARURLIGI VA AHAMIYATI: STATISTIK TAHLIL VA KONSEPTUAL MODEL ASOSIDA.....	89

FILOLOGIYA

1. Adizova Surayyo Abduxoligovna	
INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA KOGNITIV TERMINOLOGIYANING SHAKLLANISH TAMOIYILLARI (TIBBIY TERMINLAR MISOLIDA).....	97
2. Shoymardanova Dilfuza Baxtiyorovna	
ERKIN VOHIDOV ASARLARIDA SINTAKTIK PARALLELIZM VA POETIK INDIVIDUALLIK.....	103
3. Khudoyshekur Makhmudov	
TOURISM DISCOURSE AS AN OBJECT OF LINGUISTIC RESEARCH: A COMPARATIVE LINGUISTICS PERSPECTIVE.....	107

PEDAGOGIKA

1. Sh.E.Yakubova	
“OLIIY TA'LIM MUASSASALARIDA TALABA QIZLAR IJTIMOIIY FAOLLIGINI KOMPETENTLIK ASOSIDA RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI”..	112
2. Kalandarova Madina Baxadirovna	
IJTIMOIIY QO'LLAB-QUVVATLASHNING TUG'RUQDAN KEYINGI DAVRDAGI AYOLLAR HAYOT SIFATI BILAN BOG'LIQLIGI.....	116
3. Kasimova Xulkar Atabayevna	
NOGIRON FARZANDLI TURLI YOSHDAGI ONALARNING PSIXOLOGIK FAROVONLIGI VA EMOTSIONAL O'ZINI-O'ZI NAZORAT QILISH O'RTASIDAGI KORRELYATSION BOG'LANISHLAR.....	120
4. Абибуллаев Арсен Редванович	
ОСОБЕННОСТИ ВОССТАНОВИТЕЛЬНЫХ ПРОЦЕДУР СЕМИБОРОК В СТРУКТУРЕ ТРЕНИРОВОЧНОГО И СОРЕВНОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА.....	124
5. Шарипова Мадина	
ОРГАНИЗАЦИОННО-УПРАВЛЕНЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ АДАПТАЦИИ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА ДУАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ К СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН.....	129
6. Pulatova Zulfiya Abduazizovna	
OLIIY HARBIY TA'LIM DA KURSANTLARINING KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYASINI BAHOLASH METODIKASINI HKT-INDEKSI ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH.....	136
7. Xasanboyev Javohir	
O'ZBEKISTON TA'LIM TIZIMIDA JADID PEDAGOGIKASIDAN FOYDALANISH ISTIQBOLLARI.....	145

Berdiyev Abduvali Abdug'aniyevich
Shahrisabz davlat pedagogika instituti Tarix
kafedrasasi dotsenti
e-mail: abduvali4111104@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0003-6958-0605>

XVIII-XIX ASRLARDA XIVA XONLIGINING ERON VA ROSSIYA BILAN DIPLOMATIK VA IJTIMOY-SIYOSIY MUNOSABATLARI

 <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.21979987>

Anotatsiya

Mazkur maqolada Xiva xonligining tashqi diplomatik va savdo aloqalarining ayrim jihatlari tahlil qilinadi. Unda xonlikning Eron va Rossiya davlatlari bilan olib borgan elchilik munosabatlari, savdo-sotiq jarayonlari hamda o'zaro iqtisodiy va siyosiy aloqalarning shakllanishi tarixiy manbalar asosida yoritilgan. Shuningdek, davlatlar o'rtasidagi bordi-keldi aloqalarining mazmuni va ahamiyati ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida mavzuga doir mavjud ilmiy adabiyotlar hamda tadqiqotchi olimlarning qarashlari o'rganilib, ular asosida umumiy ilmiy xulosalar chiqarilgan.

Kalit so'zlar: Xiva xonligi, diplomatik munosabatlar, tashqi siyosat, Eron, Rossiya imperiyasi, Markaziy Osiyo, G. I. Danilevskiy, Nikolay Nikolayevich Muravyov, A. I. Butakov, D. Gladishev, Gokk va Tomson, Afg'oniston, Hisor, Badaxshon, Maymana, elchilik aloqalari, savdo-iqtisodiy munosabatlar

DIPLOMATIC AND SOCIO-POLITICAL RELATIONS OF THE KHIVA KHANATE WITH IRAN AND RUSSIA IN THE 18TH-19TH CENTURIES

**Associate Professor of the History Department,
Shahrisabz State Pedagogical Institute,
Abduvali Abdug'aniyevich Berdiyev
e-mail: abduvali4111104@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0003-6958-0605>**

Annotation

This article analyzes certain aspects of the external diplomatic and trade relations of the Khiva Khanate. In particular, the study examines the diplomatic missions conducted by the khanate with Iran and Russia, trade activities, and the formation of mutual political and economic relations based on historical sources. The article also provides a scholarly analysis of the nature and significance of interstate contacts. During the research process, existing academic literature related to the topic and the views of various scholars were examined, which allowed the author to formulate general scientific conclusions.

Keywords: Khiva Khanate, diplomatic relations, foreign policy, Iran, Russian Empire, Central Asia, G. I. Danilevsky, Nikolai Nikolaevich Muravyov, A. I. Butakov, D. Gladishev, Gokk and Thomson, Afghanistan, Hissar, Badakhshan, Maymana, diplomatic missions, trade and economic relations.

ДИПЛОМАТИЧЕСКИЕ И ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ ХИВИНСКОГО ХАНСТВА С ИРАНОМ И РОССИЕЙ В XVIII-XIX ВЕКАХ

Доцент кафедры истории Шахрисабзского
государственного педагогического института

Бердиев Абдували Абдуганиевич

e-mail: abduvali4111104@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0003-6958-0605>

В данной статье анализируются отдельные аспекты внешнеполитических и торговых связей Хивинского ханства. В частности, на основе исторических источников рассматриваются дипломатические миссии ханства в отношениях с Ираном и Россией, торгово-экономические контакты, а также процессы формирования взаимных политических и экономических связей. Кроме того, в научном плане исследуется содержание и значение взаимных контактов между государствами. В ходе исследования были изучены существующие научные публикации по данной теме, а также проанализированы взгляды исследователей, на основе которых сформулированы обобщённые научные выводы.

Ключевые слова: Хивинское ханство, дипломатические отношения, внешняя политика, Иран, Российская империя, Центральная Азия, Г. И. Данилевский, Николай Николаевич Муравьёв, А. И. Бутаков, Д. Гладышев, Гокк и Томсон, Афганистан, Гиссар, Бадахшан, Маймана, посольские миссии, торгово-экономические связи.

Kirish.

O'zbekiston Respublikasining davlat mustaqilligiga erishishi mamlakat tarixida tub burilish yasagan muhim tarixiy voqea sifatida e'tirof etiladi. Davlat suverenitetining e'lon qilinishi o'zbek xalqining ko'p asrlilik ozodlik va mustaqillik haqidagi orzu-intilishlarining ro'yobga chiqishi bo'lib, u ajdodlarimizning uzoq yillar davomida olib borgan siyosiy kurashlari va istiqlool yo'lida ko'rsatgan fidokorona sa'y-harakatlarining mantiqiy natijasi sifatida namoyon bo'ldi. Mustaqillik sharoitida milliy tarixni qayta ko'rib chiqish, uni xolis va ilmiy asosda tadqiq etish uchun keng imkoniyatlar yaratildi.

Shu nuqtai nazardan, o'zbek milliy diplomatiyasi tarixini o'rganish O'zbekiston tarixshunosligining muhim va dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Chunki Markaziy Osiyoda mavjud bo'lgan tarixiy davlatlarning tashqi siyosati, diplomatik aloqalari va davlatlararo munosabatlar tizimi mintqa tarixining muhim jihatlarini yoritib beradi. Xususan, o'zbek davlatchiligi tarixida muhim o'rin tutgan xonliklar davrida olib borilgan diplomatik aloqalar, savdo-iqtisodiy munosabatlar hamda siyosiy hamkorlik jarayonlarini o'rganish orqali o'sha davr xalqaro munosabatlar tizimining o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash mumkin.

Mazkur maqolada XVIII-XIX asrlarda Xiva xonligining qo'shni davlatlar bilan olib borgan tashqi siyosiy va savdo aloqalarining ayrim jihatlarini ko'rib chiqiladi. Xususan, xonlikning Eron va Rossiya bilan diplomatik munosabatlari, elchilik aloqalari, savdo-sotiq jarayonlari hamda davlatlar o'rtasidagi bordi-keldi aloqalarining mazmuni tarixiy manbalar asosida tahlil qilinadi. Shuningdek, mavzuga doir mavjud ilmiy adabiyotlar va tadqiqotchilarning qarashlari o'rganilib, ular asosida umumlashtirilgan ilmiy xulosalar chiqariladi.

Mavzuning tadqiq qilinganlik darajasi. Hozirgi kunda davlatchilik tariximizning turli davrlarida faoliyat ko'rsatgan davlat uyushmalarining tashqi aloqalari va diplomatik munosabatlarini o'zida aks ettiruvchi kitoblar va maqolalar mavjud. XVIII-XIX asrlarda Xiva

xonligining Eron va Rossiya bilan siyosiy va ijtimoiy aloqalari murakkab tarixiy jarayonlarni o'z ichiga olgan. Ushbu davrda Xiva xonligi Markaziy Osiyoning muhim siyosiy markazlaridan biri bo'lib, uning hududi ko'plab savdo yo'llarida, iqtisodiy va siyosiy aloqalar yaratish.

Eron bilan aloqalari XVIII ning oxirlarida Eron va'rta Osiyo davlatlari, asr yoki Xiva xonligi o'rtasida aloqalar kuchayib borgan. Bu aloqalar tijorat va tijorat yo'llar orqali amalga oshirilgan. Eron va Xiva o'zaro savdo aloqalari silu bilan birga olib boring. Eronning va tovarlari, ayniqsa, ipak boshqa baholangan 10 mahsuloti orqali Markaziy Osiyoga kirgan. Xiva xonligi er bilan qarama-qarshi shikastlar o'tkazgan, bunday jarayonlar ko'pincha harbiy to'qnashuvlar bilan kechgan.

Rossiya bilan aloqalari XIX asrning o'rtalarida Rossiya imperiyasi O'rta Osiyoga ta'sir ko'rsatishni kuchaytirdi. Xivaxonligi Rossiya bilan harbiy va diplomatik aloqalarni o'rnatishga majbur bo'ldi. 1860-yillarda Rossiya Xiva xonligiga qarshi harbiy yurishlar olib bordi, bu esa o'z nazoratiga xonligining siyosiy kelajagini belgiladi. Rossiya Xiva xonligida savdo va iqtisodiy faoliyatni doimiy ravishda rivojlantirmoqda, bu erda Xiva o'zining savdo yo'llarida Rossiya mahsulotlarini qabul qilish va tarqatish markazi sifatida muhim kapital ega bo'ldi.

Ijtimoiy aloqalari Eron va Rossiya bilan aloqalar ijtimoiy hayotga ta'sir ko'rsatadi. Madaniy va diniy aloqalar orqali Yaqin Sharq va Yevropa ta'siri Xiva xonligiga kirib keldi. Eron va Rossiya o'rtasidagi ziddiyatlar va do'stliklar Xiva xonligining ijtimoiy-siyosiy tarkibiga ta'sir qildi, ham shunday, xonlikda yashovchi xalqlarning hayot tarziga o'zgarishlar kiritdi.

Yuqoridagi ma'lumotlar XVIII-XIX asrlardagi Xiva xonligining Eron va Rossiya bilan aloqalari haqida umumiy tasavvur paydo bo'ladi. Bu jarayon, iqtisodiy va ijtimoiy aloqalar bir-biriga o'zaro ta'sir ko'rsatib, Xiva xonligining tarixiy rivojiga katta ta'sir ko'rsatadi.

Mavzuning ilmiy yangiligi shundan iboratki, tadqiqot uchun tanlab olingan mavzu, uning tarkibiga kirgan qator muammolar to'liq, yaxlit holda maxsus tadqiq qilinmagan. Shu bois maqolamda ana shu holat hisobga olinib hozirga qadar mavjud adabiyotlar, maqolalar, qo'lyozma asarlar, sayyohlar yozib qoldirgan mavzuga oid esdaliklar asosida tadqiq etilayotgan davr ichida Xiva xonligining qo'shni davlatlar jumladan Eron va Rossiya bilan amalga oshirgan elchilik aloqalari, savdo-sotiq, o'zaro bordi-keldi masalalari jamlangan holda maxsus ilmiy taxlil qilinmoqda. Mavzuga doir materiallar jamlangan holda o'rganilmoqda.

Mavzuning amaliy ahamiyati. Maqolada tadqiq etilayotgan muammo- Xiva xonligining qo'shni davlatlar bilan o'zaro munosabatlarining XVIII – asrning ikkinchi yarmi XIX asrdagi tarixi davrimizning yuksak, yangi talablari va mustaqillik mafkurasi nuqtai nazaridan yoritishga va taxlil etishga harakat qilindi. Muallifning bu sa'y-harakati O'zbekistonimizning xonliklar davri tarixini yaratishda ozmi-ko'pmi hissasi bo'lib qo'shilishi mumkin. Ayni vaqtda mazkur tadqiqot o'quv predmeti sifatida O'zbekiston tarixining mazmunini boyitishga ham yordam beradi. O'zbek milliy diplomatiyasining xonliklar davrida ham to'plagan tajribalarini jumladan Xiva xonligida umumlashtirish birmuncha hozirgi kun uchun amaliy ahamiyati ham egadir. Chunki mustaqil O'zbekistonning bugungi kundagi diplomatik aloqalarida qadimgi sharq jumladan o'zimizning qadimda bu sohada to'plagan boy tajribalardan unumli foydalanish joiz.

Shu bilan birga XVIII – XIX asrlarda Xiva xonligi muayyan dinamik taraqqiyot bosqichiga erishdi. O'rta Osiyodagi agrar masalalar bilan shug'ullangan E. Zel'kina o'rta asrlar boshlarida Evropa bilan Hindiston o'rtasidagi savdo aloqalarida O'rta Osiyoning alohida o'rni bo'lganligi, bu davrda savdo-sotiq juda ham gullab yashnaganligi, ammo, XVI-XVII asrlarda bu savdo bir oz sekinlashgan bo'lsa, XVIII asrda yana jonlanish sezilganligini ta'kidlaydi. Muallif o'rta asr bozorlaridagi qul savdosiga ham e'tiborini qaratgan. Qulchilik bozori ko'proq Xivada bo'lganligi extimol. Zel'kina ma'limotiga ko'ra, Xivaning katta bozorlarida 200 tagacha qullar bo'lgan, O'rta Osiyoda qullar mehnati samarasiz bo'lib, ular asosan uy ishlarida va dalalarda ishlatilgan. U Xiva va Buxoroning eron bilan chit, movut va qullar orqali qizg'in savdo qilganligini ta'kidlaydi.[1]

1. XVIII asrning 40-yillari oxirlaridan erondagi ichki vaziyatning og'irligi va g'alayonlar hind savdosiga o'zining salbiy ta'sirini ko'rsatgan. eronda xonavayron bo'lgan hind savdogarlari endilikda e'tiborlarini O'rta Osiyo savdosiga qaratishga majbur bo'lgan. Avvallari

unchalik rivojlanmagan hind savdosi, XVIII asrning ikkinchi yarimida muntazam davom etadigan va keng miqyosda olib boriladigan bo'ldi.

Demak, birinchidan, Xiva xonligi eron bilan savdo aloqalari o'rnatgan bo'lgan, ikkinchidan xiva tovarlari hind savdogarlari qo'li bilan Rossiya olib borilgan, uchinchidan hindlar eron orqali Xiva-Rossiya savdosida vositachi rolini bajargan. XVIII-XIX asrlarda Xiva xonligi muayyan dinamik taraqqiyot bosqichiga erishgan edi. Qo'shni Buxoro amirligi, Qozoq juzlari va bebosh turkman urug'larining murakkab o'rovi sharoitida bo'lishiga qaramay, xonlikda ba'zi stabil holatlar kuzatiladi. Shu davrda Xiva o'zining tashqi savdo munosabatlariga ham katta ahamiyat bergan. Lekin to'plangan materiallar shuni ko'rsatadiki, Xivaning tashqi iqtisodiy munosabatlari ko'proq Rossiya va u orqali g'arb mamlakatlari tomon intilgan. Xuddi shuningdek, G'arb mamlakatlarining, xususan, Angliyaning Xivaga qiziqishi va u orqali eronga chiqish tendentsiyasi paydo bo'lgan. Aslida bu intilish XVI asrdan boshlab kuzatiladi. Masalan, Angliyaning Moskvada tashkil etilgan savdo kompaniyasi Ioan Grozniy yorlig'i bilan A.Jenkinson rahbarligidagi savdo ekspeditsiyasiga sabab bo'lgan.

Bu o'rinda Xivaning sharq mamlakatlari bilan savdo munosabatlari qanday kechgani masalasi etarli darajada ma'lumotlar bilan ta'minlangan emas. Bu haqda XVI-XIX asrlar orasida Xivaga kelgan ko'plab savdo karvon ekspeditsiyalari tomonidan berilgan hisobotlardagi ma'lumotlargagina tayanilishi mumkin. Shu bilan birga Xivaga jo'natilgan G'arb mamlakatlarining, xususan, Rossiya va Angliyaning XVIII-XIX asrlar davomidagi savdo ekspeditsiyalari ma'lumotlariga ham alohida to'xtalishni maqsadga muvofiq deb topdik. Jumladan, 1726-yilda Xivadan Subxonqulibek boshliq elchilik missiyasi Peterburgga kelib Ekaterina 1 saroyida qabul qilingan. elchilikning maqsadi Petr 1 davrida Bekovich-Cherkasskiy ekspeditsiyasining halokati tufayli uzilib qolgan savdo-iqtisodiy munosabatlarni tiklash edi. Holbuki, Xiva tomonidan Petr 1 ga qadar Rossiya bilan aloqalar o'rnatish maqsadida 1585-yilda Xo'ja Muhammad boshchiligidagi, 1641-yilda Muhammad Amin Bahodir, 1646-yilda Nazar Nodirqulov, shu yilning o'zida Shohbobo rahbarligidagi bir qancha elchilik missiyalari va nihoyat Petr 1 ning o'zi davrida Shoxniyozxon elchiligi amalga oshirilganligi yuqorida ta'kidlab o'tildi. XVIII asrning 20 – 40 -yillari Rossiyaning O'rta Osiyo xonliklari bilan aloqalarida biroz sustkashlik seziladi. Bu holat Bekovich – Cherkasskiy ekspeditsiyasining halokati tufayli 1716-yildagi Rossiya bilan Xiva o'rtasidagi savdo iqtisodiy aloqalarining to'xtatilishi bilan bog'liq edi. 1726-yilda Peterburgga xivalik elchi Subxonkulibek keladi. U rus hukumati oldiga Rossiya bilan Xiva o'rtasida savdo munosabatlarini qaytadan yurgizish masalasini qo'yadi. 1726-yil 17-sentyabrda Oliy maxfiy kengash Rossiyadan Xivaga savdogarlarni jo'natish xivaliklar uchun ham, Xivadagi rossiyaliklar uchun ham foyda keltiradi, axir savdoning taqiqlanishidan ham xazina va ham savdogarlar zarar ko'rmoqda, degan xulosaga kelgan edi.

Rossiyadan O'rta Osiyo xonliklariga, Xivaga keltirilayotgan mahsulotlar orasida mis, temir, po'lat, aluminiiy va boshqa turli metallar, metaldan yasalgan turli uskunalar asosiy o'rin egallagan. Urta Osiyodan paxta, jun, quritilgan meva, gilam va boshqa mahsulotlar Rossiyaga jo'natilgan.

XIX asr o'rtalarida O'rta Osiyodan Rossiya bozorlariga har yili 4 mln. so'mlik mahsulotlar chiqarilgan. Rossiyadan esa 3 mln. so'mlik mahsulotlar keltirilgan. Nijniy Novgorod, Qozon, Astraxan va Orenburg sharhlari Xiva va O'rta Osiyo savdogarlarining juda serqatnov shaharlari bo'lib qoldi. XVIII asr o'rtalarida va XIX asr boshlariga kelib, O'rta Osiyo atrofida Rossiya va Angliya munosabatlari ancha keskinlashib qoldi. Angliya hukumati o'zining Hindistondagi hukmronligini must.ahka.mlab olgach, O'rta Osiyo xonliklarini ham o'z ta'sir doirasiga olish niyatida edi. Rossiya ham huddi shunday niyatni ko'zlayotgan edi. Natijada O'rta Osiyo masalasida Angliya bilan Rossiya manfaatlari to'qnashib qoldi. O'rta Osiyo Rossiyaga xom ashyo manbai sifatida judayam zarur edi. Ammo uni qurol kuchi ishlatib darhol bosib olish uchun hali Rossiya tayyor emas edi. Shuning uchun Rossiya O'rta Osiyo xonliklari bilan savdo-sotiqni yanada kengaytirish, o'zaro munosabatlarni yaxshilash, Xiva va Buxoro xonliklari haqida yanada ko'proq ma'lumotlar to'plash yo'lini tutdi.

Shu maqsadda Xivaga 1740-1741-yillarda Dimitriy Gladishev va Ivan Muravin boshchiligidagi ekspeditsiyalar uyushtirildi. Ular Orol dengizining chap tomonida geografik va harbiy

topografik tekshirish ishlari olib bordilar. D.Gladishev va M. Muravyov ekspeditsiyasi Sirdaryo havzasida ham tekshirishlar o'tkazib, bu yerda harbiy iste'ikom qurish joyini aniqladi. Xuddi o'sha vaqtda, tijorat bahonasi bilan, Xivada sayohat qilgan Gokk va Tomson boshchiligidagi ingliz razvetkasi ham Orolning G'arbiy tomonida qidiruv ishlari bilan shug'ullanar edi.

O'rta Osiyo uchun Angliya va Rossiya o'rtasidagi raqobat to XIX asrning 70 yillarigacha davom etdi. 1819-yilda Xivaga elchi sifitida Muravyov Nikolay Nikolayevich keldi. U Xiva xoni bilan muzokoralar olib bordi. Bu muzokaralar, asosan, ikkala mamlakat o'rtasidagi savdo karvonlari xavfsizligini ta'minlash, bir-birlarining chegaralariga xavf tug'dirmaslik haqida kelishib olishga bag'ishlangan edi. N.Muravyov o'zining Xiva safari haqida hisobot yozib qoldirgan Xiva Rossiya munosabatlari hamisha ham bir tekis bo'lmagan. Ular o'rtasida kelishmovchiliklar, xatto to'qnashuvlar ham bo'lib turgan. Ma'lumki, Rossiya XIX asrning 30-yillariga kelib, qozoq dashtlarini shimoliy qismini o'z tasarrufiga o'tkazishni nihoyasiga yetkazgan edi. Biroq Sirdaryoning quyi oqimi bilan Orenburgning shimoliy qismidagi maydonlar hamda Urol daryosi bilan Kaspiyning shimoliy-sharqiy sohillari oralg'idagi keng hududlar hali na Xiva xonligi, na Rossiyaga qarashli edi. Ana shu maydonlarda Rossiya va Xiva tasiridagi qozoqlar ko'chib yurar va charvosini boqardi. Ikkala tomon ham ana shu hududlarni o'z tasarrufiga olish niyatida edi. 1834-yilda Rossiya hukumati topshirig'i bilan Mang'ishloqda Novoaleksandrovsk harbiy istehko'mi qurildi. Bu qo'rg'on rus qo'shinlarining O'rta Osiyoga keyingi yurishlarida tayanch vazifasini bajaradi. Novoaleksandrovsk qal'asining qurilishi Xiva xonligining keskin noroziligiga sabab bo'ldi. Shundan keyin Xiva-Rossiya munosabatlari keskin tus oldi. Rossiya hukumati Xiva xonligini qurol kuchi bilan o'z talablariga bo'ysundirish maqsadida, 1739-1740-yillar oralg'ida Orenburg gubernatori general V.A.Perovskiy boshchiligidagi Xivaga yurish boshladi. Bu yurish ham tabiiy ofatlarga duch kelib, muvaffaqiyatsiz tugadi.

Xiva xoni Olloqulixon Rossiya bilan munosabatlarini yumshatmasa, ahvol urushga olib kelishini payqab, 1840-yilda Peterburgga maxsus elchilar yubordi. 1741- yilda esa Rossiya hukumati tinchlik muzokoralarini davom qildirish uchun Xivaga kapitan G.I.Danilevskiy boshchiligidagi o'z vakillarini jo'natdi. Rossiya bilan Xiva xonligi o'rtasidagi avvalgi savdo sotiq, diplomatic munosabatlar yanada tiklandi va tinchlik barqaror topdi. Lekin Rossiya hukumati o'zining qora niyatlaridan qaytmadi. U Xiva xonligining ichki ishlariga aralashish, xonlik haqida harbiy strategik ahamiyatga ega bo'lgan ma'lumotlar to'plash ishini to'xtatmadi. 1846- yilda Xiva xonligi hududida,

Mang'ishloqda Orol dengizi va Sirdaryo atroflarida M.Ivanin boshchiligidagi bir guruh harbiy mutaxassislar ish olib bordi. Ular Xorazm vohasi va Orolbo'yining harbiy topografik xaritasini tayyorladilar. Bu ishni 1848- yilda kelgan kapitan A.Butakov davom ettirib, u ham Xorazm vohasining ancha mukammal harbiy topografik xaritasini yaratdi.

A.Butakov ekspeditsiyasi 1853-yilda ham Xorazm vohasida ish olib bordi. Uning ekspeditsiyasi Amu va Sirdaryoda rus paroxodchiligining yo'lga qo'yish imkoniyatlarini har taraflama asoslab berdi. 1858-yilda Xivaga yuborilgan polkovnik Ignatev boshchiligidagi maxsus komissiya Xiva va Buxora xonlarini Amudaryoda rus paroxodlarining erkin suzishiga ko'ndirdi. Shunday qilib, Rossiya hukumati XVIII asr va XIX asrning birinchi yarmi davomida O'rta Osiyo, jumladan, Xiva xonliklari bilan savdo-sotiq, diplomatik aloqalarni rivojlantirib, elchilar hamda turli ekspeditsiyalar yordamida bu xonliklarni kelgusida bosib olish uchun barcha zarur ma'lumotlarni to'plab olishga muvaffaq bo'ldi.

XIX asrning 30-40 yillarida Xiva xonligida hunarmandchilik sohasida Xiva, Hazorasp, Xonqa, Yangi Urganch, Karmana, Qo'shko'pir, Shavot, Chig'atoy, Ambar, Kat, Toshovuz, Gurlan, Xitoy, Manng'it, Xo'jayli, Qo'ng'iroq, Bag'dod, Bo'ldimsoy, Ilyali, Eshonqipchoq, Qilich Niyozboy, Qo'xna Urganch, Pitnak, Porsu, Shohobod, Mari, Penja va Saraxs degan joylar muhim o'rin egallagan. O'sha vaqtda Xiva shahri ikki qavat devor bilan o'rab olingan: birinchi devorning uzunligi 2 chaqirim, kengligi 200 sarjin bo'lib, uning burchaklarida to'rtta gumbaz qorovulxona qurilgan. SHaharga kirish uchun sharq tomonda Abdanbobo dorvozasi, shimolda-Bachki dorvozasi va g'arbda-Shermuhammadota dorvozasi bo'lgan. 1842-yilda Olloqulixon shaharni kengaytiradi. Shahar atrofidagi devorning aylanma uzunligi 6 chaqirimga etkaziladi. Shaharga kirish uchun yangi

devorga 12 darvoza o'rnatiladi. Natijada Xiva shahrining maydoni 10 desyatinaga, aholining soni 10000 kishiga etadi. Xiva diniy va ilmiy markaz bo'lib, bunda 17 machit, 22 madrasa va xon saroyi o'rnatilgan edi.[2]

Shaharliklar Polvon ota arig'i suvidan foydalanilar edilar. Lekin ariqlardan oqadigan suvlarning ifloslanishi sababli turli kasalliklar, ayniqsa rishta kasali tarqalar edi. Xivada va uning atrofidagi erlarda qishloq xo'jaligi ishlari, ayniqsa bog'dorchilik bilan shug'ullanilar edi. SHaharda 260 do'kon, bir qancha karvon saroylar bor edi. Yana savdogarlar uchun cheti devorli katta va uzun timlar mavjud edi.[3] Paxta, ip, ipak, gilam, kigiz, sholcha, arqon, mis, temir, yog'och, o'tik, non bozorlari bo'lar edi. Shuningdek, kavushdo'zlar, temirchilar, zargarlar, miskarlar, duradgorlar, egarchilar, attorlar, bazzozlar, idish-tavoqlar, choy, sovun-sham, pichoq, charm va shunga o'xshashlar bilan savdo qiladigan alohida-alohida rastalar bo'lgan. Turli meva rastalari ham mavjud edi.

Qo'ng'irot shahri ham katta o'rinni egallagan. Bu erda 315 savdo do'koni, 7 machit, hammom, karvon saroy va shu kabi pishiq g'ishtdan qurilgan uylar bo'lgan. Shahar atrofida yaxshi mevazor bog'lar bor edi.[2:118-bet] Gurlan shahrida esa 300 dan ortiq har xil do'konlar ishlab turgan. Xonlikning eng eski shaharlaridan ko'xna Urganch o'sha davrda xaroba holda bo'lsa ham, lekin o'zining qadimgi yodgorliklari bilan O'rta Osiyoda va butun Sharqda mashhur edi. Ko'xna Urganchdan bir chaqirim chetda, xon arig'i bo'yida shaharcha vujudga keldi. Uning atrofi devor bilan o'rab olindi. U obodlasha bordi.

Yangi Urganch 15-20 machit va 2 madrasani, 320 do'kon va bir qancha karvon saroylarni o'z ichiga olgan edi.[2:120-bet]

Eng qadimgi shaharlardan Hozorasp Xivadan 57 chaqirim sharq tomonda joylashgan bo'lib, atrofi devor bilan o'ralgan. SHaharda 10 machit, Inoqning arki, pishiq g'ishtdan qurilgan madrasa, 150 do'kon mavjud edi; bu erda ham savdo va hunarmandchilik ancha taraqqiy qilgan edi.[2:121-bet] Xivadan 61 chaqirim shimoli-g'arbdagi Toshovuz Xorazm xoni- Rahimhonning asosiy dam olish joylaridan biri hisoblanardi. Bu erda, kata shaharlardagi kabi, haftada chorshanba va shanba kunlari bozor bo'lib savdogarlar ko'chmanchi aholi bilan savdo qilishga kelar edilar. Ayniqsa, turkman gilamlari, qo'y, jun va shu kabilar ko'p sotilar edi. Shaharning o'zida esa 180 do'kon bo'lgan. XIX asr o'rtalarida Mari ichki va tashqi savdoda katta rol o'ynab kelar edi. Bu shahar turkmanlar, Eron, Afg'oniston, hindlar va Buxoro bilan savdo aloqalarida muhim ahamiyatga ega edi. Savdo-sotiqda paxta va tamaki asosiy o'rin tutardi. Barcha bozorlarda hunarmandlar ishlab chiqargan olacha, qalami, bo'z, chit, doka, ko'chmanchi aholi tomonidan tayyorlangan chakmonlik, kigiz, sholcha, qop, arqon, gilam va boshqa narsalar sotilgan.

XIX asrning 30-50 yillarida Buxoro amirligi va Xiva xonligi o'rtasidagi savdo ancha qizg'in edi. Buxorodan Xivaga ko'k choy, tamaki, chinni idishlar, ip va shoyidan to'qilgan kiyimliklar, har xil to'nlar, qorako'l teri va shu kabi molar olib borib sotilardi. Xivadan Buxoro bozorlariga shoyi va ip gazlama, olma, kunjit, ot terisi, Rossiyadan keltirilgan temir va cho'yan asboblari, temir, cho'yan va shunga o'xshash mollari keltirilardi. Xiva bilan Buxoro o'rtasidagi savdoda har yili 1000-1500 tuya karvon qatnar edi.[4:71-bet] Xivaning Qo'qon bilan savdo aloqalari sust edi. Xivadan Buxoroga borgan savdogarlar qo'qondan kelgan mollarni, Qo'qon savdogarlari esa Xiva mollari sotib olar edilar. Xiva bilan Qo'qonning o'zaro savdosi Sirdaryoning quyi tomonidan, ayniqsa Oqmachitda, 1814-yildan keyin esa Qo'qon xonligi harbiy baza va chegera shaharchalari sifatida qurdirgan Qo'shqo'rg'on, Chimqo'rg'on, Yangiqo'rg'on tomonlarida bo'lar edi. Xiva xonligidagi katta shaharlarda, jumladan, Xivada ham hind va yaxudiy sudxo'rlari bor edi. XIX asr o'rtalarida ayrim sudxo'rlar 60 ming so'mgacha kumush pulga ega edi.[4:81-bet] Ular xonning davlat apparatida, uning ichki va tashqi siyosatida katta rol o'ynar edilar. Hunarmandchilik sanoatining ko'p qismi, kata bog' va er maydonlari shular qo'lida to'plangan edi. Sudxo'rlar pullarini savdogar, hunarmand va dehqonlarga ijaraga berib, juda katta foyda olishar edi. Ular ichki va tashqi savdoda ham hukmronlik qilar edilar. Xiva xonlari xazinada pul tugab qolgan paytlarda shu sudxo'rlardan qarz olib turar edilar. Bunday puldorlarning bir qismi xonning harbiy boshliqlari va uning mansabdorlari bo'lib olgan edi Xiva xonligida Qo'ng'irot, Xiva, Urganch shaharlari savdo-sotiq

ishlarida markaziy shaxarlar xisoblanar edi. Xonlikning markazi Xiva 17-18 chaqirim aylanma uzunlikdagi devor bilan o'ralgan bo'lib, uning 12 ta darvozasi bor edi. Shaxarda xon saroyi, 9 karvon saroyi, 6 xammom, 12 madrasa va 400 machit mavjud edi.[5] To'rtta katta karvon saroy, asosan chet ellardan, ayniqsa Rossiya, Xindiston, Tibet, Qashg'ar, Afg'oniston, Eron kabi mamlakatlardan kelgan savdogarlarga xizmat ko'rsatar edi.

Urganch shaxri 1842-1845-yillarda 15 chaqirim uzunlikdagi aylanma devor bilan o'ralgan bo'lib, uning bozori Xiva bozoriga nisbatan ancha katta edi. Xonlikning butun tashqi savdosi markazlashgan shaxarlardan biri Qo'ng'irotda amalga oshirilgan. Qo'ng'irotda qadimgi shaxarlardan bo'lib, uning atrofi 27-28 chaqirim uzunlikdagi devor bilan qurshalgan. Ushbu devor asosan mudofaa vazifasini bajargan bo'lib, ayni paytda shaharni ko'rkiga ko'rk ham qo'shib turgan edi. qo'ng'irotni bu darajada katta mavqega ega bo'lishi, savdo yo'lida joylashganida edi. Qo'ng'irotda ichki va tashqi savdoning asosiy markazlaridan xisoblanardi; bu erda pishiq g'ishtdan qilingan 13 ta ikki qavatli katta karvon saroy bo'lganligi ma'lumdir. Bu erga xonlik tasarrufidagi boshqa shaxarlardan paxta, ipak, mevalar, tuz, qurilish yog'ochlari, bo'z, kanop, jun maxsulotlari, charm-teri, buyoqlar va boshqalar keltirilardi.[6]

Qo'ng'irotda shaxri orqali poytaxt Xivaga Buxoro, Rossiya, Xitoy, Eron va Xindistondan keltirilgan mollar ham olib kelinar edi. Jumladan, Qo'ng'irotda orqali Xivaga Buxorodan olib kelingan xindlarning baqqollik mollari, Qobul belbog'lari va sallalari keltirilgan. Bu savdo turi bilan xonlik poytaxtida yashovchi afg'onlar, qobulliklar va xindlar shug'ullanganlar.

Xonlikning tashqi va ichki savdosida boshqa shaharlar xam muxim axamiyatga ega edi. Ushbu shaharlar savdogarlari tashqi savdoda Xitoy, Qashg'ar eri bilan olib borilgan savdoda o'z faolliklari bilan ajralib turardilar. Ko'rilayotgan davrda Xiva xonligi va Buxoro amirligi o'rtasidagi savdo ancha qizg'in edi. Xivadan Buxoro bozorlariga ipak, shoyi kiyimliklar, ayniqsa Xiva gilamlari, choy, xar xil chinni idishlar, turli xil quruq mevalar olib borilardi. Yana shuningdek, Xiva xonligidan, xususan Qo'ng'irotdan Buxoroga Rossiya

mollari: temir, po'lat va cho'yan asboblari olib borilgan. Qo'ng'irotda savdogarlari Buxoro bozorlariga olib borgan bu mollarni ko'proq Xisor, Badaxshon, Maymana va boshqa joylardan kelgan savdogarlarga sotar edilar. Buxorodan Xivaga, paxta, doka, qorako'l teri, qand, baqqollik mollari, temir va cho'yan asboblari va shunga o'xshash narsalar keltirilardi.[5:75-bet] Missionerlarning da'vati ham, diplomatik kelishuvlar ham, qurol kuchi bilan bo'ysundirishlar xam xalqlarni hayotiy ehtiyoj va foyda almashinuvi, ya'ni savdosotiq singari birlashtira olmaydi.

Ma'lumki, O'rta Osiyoda paxtachilik rivojlangach, gazlama va kiyim-kechak ichki va tashqi savdoning muhim tovarlari hisoblangan. Rossiyada o'zbek tovarlariga, xususan, gazlama va kiyim-kechaklariga talab katta bo'lib, faqat markaziy joylarida emas, balki Volgadan tortib, to Eniseygacha bo'lgan erlarda sotilgan. O'zbek xonliklari gazlamalari tashqi ko'rinishidan dag'alroq bo'lsa-da, lekin arzonligi va pishiqdigi tufayli oddiy kishilarga juda qo'l kelgan. Oq bo'z, chit, olacha, zandoni kabi gazlama turlari Orenburg va Troisk orqali Rossiyaning ko'p joylariga tarqalgan. 1840-1849-yillarda Orenburgga ko'proq oq bo'z Buxorodan keltirilib, 10 yil mobaynida 399620 to'p (176503 so'mlik) sotilgan. Xiva xonligidan 381613 to'p (187279 so'mlik) oq bo'z olib kelinib, sifati nisbatan yaxshiroq bo'lgani bois narxi birmuncha baland yurgan.[7:275-bet]

O'zbek gazlamalaridan biri zandoni Rossiyada juda ko'p xarid qilingan. Chunonchi, Orenburga 1840-1849 yillar oralig'ida Buxorodan 227768 to'p (94447 so'mlik) va Xivadan 316701 to'p (131986 so'mlik) zandoni olib kelingan. Bu borada Xiva salmog'li o'rinni egallagan. XIX asr o'rtalariga kelib Xivadan Rossiyaga chiqariladigan mol xillarining kupayib borishi tufayli mollarning umumiy summasi ham osha bordi. Masalan, 1848-1850-yillarda birgina Orenburgga yuborilgan mollarning summasi 1 million 400 ming so'mni tashkil qilgan edi.[4:130-131-bet]

XIX asrning 40-yillarida Nijegorod yarmarkasi o'zbek xonliklari bilan rus davlati o'rtasidagi savdoda muhim rol o'ynagan. 1842 yilda Xivadan bu yarmarkaga 657 ming 745 so'mlik mol yuborilganligi ma'lumdir. O'sha yili Xivadan Rossiyaga chiqarilgan mollarning 60 foizidan ortiqrog'i Nijegorod yarmarkasiga yuborilgan edi. Rossiyaga chiqarilgan 181 ming 725 so'mlik 29383 pud paxtaning hammasi shu yarmarkada sotilgan edi.[4:133-bet]

XIX asrning 40-50-yillarida O'rta Osiyo savdogarlari Nijegorod, Irbit va Korenni yarmarkalaridan tashqari, yana har yili 5 dekabrda 25 yanvargacha davom etadigan Obdorskiy yarmarkasida, Moskva va boshqa markaziy shaharlarda ham savdo qilar edilar. Rossiyadan xonliklarga keltirilgan mollar orasida Buxoroga keltirilgan rus mollari summasining miqdori Xiva va Qo'qon xonliklariga olib kelingan mollar miqdoriga nisbatan ko'proq bo'lardi. 1836-yida Rossiyadan Xivaga 405 ming 37 so'mlik, Qo'qonga 327 ming 926 sumlik mol keltirilgan bo'lsa, Buxoroga 1 million 81 ming 360 so'mlik mol olib kelingan. Edi. Shuningdek, 1833-1838-yillarda Rossiyadan xonliklarga yuborilgan 15 million 200 ming so'mlik mollardan Buxoro amirligiga olib kelingan qismi 7 million so'mni tashkil qilgan edi.

XIX asr 50-yillarining oxiriga kelib rus mollari O'rta Osiyodan ingliz mollarining siqib chiqarishi bilan birga, Angliya hukmronlik qilayotgan Ost-Indiya erlariga ham tarqalib, ingliz mollari bilan raqobat qila boshlagan edi. XIX asrning 50-yillarida Rossiyadan Turkiston erlariga keltiriladigan rus mollarining turlari ham ko'paya bordi.

Rossiyadan temir va har xil temir asboblar ham keltirilardi. Jumladan Xiva xonligiga 1840-1849-yillarda 54 ming 630 so'mlik temir va 124 ming 199 so'mlik temir idish-asboblar keltirilgan.

Shu bilan birga ko'plab ip-gazlamalar ham keltirilardi. Yuqorida ko'rsatilgan 10 yil mobaynida Rossiyadan Xiva xonligiga hammasi bo'lib, 3 million 784 ming 901 so'mlik ip gazlama keltirilgan.[8:141-bet] Bu gazlamalar yaxshi sifatli, chiroyli va arzon bo'lishi tufayli mahalliy gazlamalar tobora kasod bo'lib qolgan. Rossiyadan Xivaga turli movut ham olib kelingan. Bullg'ori charm yil sayin ko'proq keltirilgan. 1840-1849-yillar davomida Rossiyadan Xiva xonligiga 237 ming 889 so'mlik bulg'ori charm yuborilgan edi.

XIX asrning ikkinchi choragida Rossiyadan Xiva xonligiga keltirilgan mollarga nisbatan chiqarilgan mollar summasi bir yarim baravar ortiq edi. Rossiya bilan xonlik o'rtasidagi savdo-sotiq xivalik savdogarlar muhim o'rin egallagan edilar.

Rus savdogarlarining oz qismigina Turkistonga jumladan, Xivaga o'zlari qatnardi, XIX asrning 60-yillarida esa O'rta Osiyoga keluvchi savdogarlarning soni yanada kengayib ketgan edi. Chunki yo'lning uzoqligi va qiyin bo'lishi, yo'l qaroqchilarining savdogarlarni talashi, karvon yo'llarida Xiva bilan Qo'qon xonlari

va amaldorlari tomonidan savdogarlardan g'ayriqonuniy boj olish xatti-harakatlarining kuchayib borishi bilan bir qatorda Rossiya O'rta Osiyo xonliklarini bosib olishga kirishishi o'rtadagi teng o'zaro savdo-sotiqning rivojiga g'ov bo'ldi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkin: Xiva xonligi ko'rilayotgan davrda qo'shni Sharq mamlakatlari Xitoy, Eron, Hindiston, Turkiya va Afg'oniston singari davlatlar bilan o'zaro iqtisodiy, madaniy, savdo-sotiq va elchilik aloqalarini kengaytirishga harakat qilib, har bir davlat bilan ikki tomonlama teng huquqli bo'lgan aloqalarni yo'lga qo'yishga intilgan. Bu ayniqsa o'zaro savdo-sotiq aloqalarining keng ko'lamda olib borilishida ko'rinadi. Bunday savdo aloqalari xonlik ichki va tashqi bozorining kengashiga olib keladi.

Xiva xonligining qo'shni davlatlar bilan o'zaro munosabatlarini XVIII asrning ikkinchi yarmi XIX asrdagi taxlili shundan dalolat beradiki, xonlikning qo'shni davlatlar bilan o'zaro iqtisodiy, madaniy savdo-sotiq va elchilik aloqalari Sherg'ozixon, Olloqulixon, Muhammad Rahimxon II lar xukmronligi davrida katta muvaffaqiyatlarga erishilgan.

Ko'rilayotgan davrda Xiva xonligining Rossiya davlati bilan savdo-sotiq va elchilik aloqalari goh yuksalib, goh dushmanlik kayfiyatida davom etgan. Rossiya o'zining imperiyachilik tazyiqini xonlikka o'tkazishga harakat qilgan bo'lsa-da xonlik savdogarlari va elchilarning uddaburonligi orqasida muayyan yutuqlarga ham erishilgan. Xiva xonligi o'zining yon qo'shnilari Buxoro va Qo'qon davlatlari bilan ham o'zaro iqtisodiy, madaniy va savdo-sotiq aloqalarini olib bordi. Biroq, bu aloqalar u qadar rivoj topib ketmadi.

Xiva xonligi Qo'qon xonligi bilan aloqalari orqali Xitoy bilan savdoni kuchaytirishga intilgan edi. Xiva xonligi Eron, Hindiston va Turkiya bilan olib borilgan o'zaro aloqalarda katta muvaffaqiyatlarga erishganki, bu tajribalarda bugungi yosh O'zbekiston tashqi aloqalarida foydalanish maqsadga muvofiqdir. Biroq, qo'shni davlatlar bilan olib borilgan ikki tomonlama teng

huquqli asosdagi iqtisodiy, madaniy, savdo-sotiq va elchilik aloqalariga Xiva xonligining Rossiya imperiyasi tomonidan bosib olinishi natijasida chek qo'yildi.

XVIII asrning ikkinchi yarmi va XIX asrda Xiva xonligining tashqi siyosiy, diplomatik hamda savdo-iqtisodiy aloqalari xonlikning mintaqaviy munosabatlar tizimida muhim o'rin tutganini ko'rsatadi. Tadqiqot natijalari shundan dalolat beradiki, Xiva xonligi Eron, Rossiya, shuningdek, qo'shni Sharq davlatlari bilan elchilik, savdo-sotiq va o'zaro manfaatlarga asoslangan aloqalarni rivojlantirishga intilgan. Ayniqsa, Rossiya bilan munosabatlarda savdo manfaatlari, strategik kuzatuvlar va siyosiy bosim omillari o'zaro chambarchas bog'liq holda namoyon bo'lgan.

Xonlikning tashqi aloqalari faqat diplomatik muloqot bilan cheklanib qolmay, balki karvon savdosi, ichki va tashqi bozorlar faoliyati, shaharlarning savdo-hunarmandchilik markazlari sifatida rivojlanishi bilan ham uzviy bog'liq bo'lgan. Xiva, Qo'ng'iro't, Urganch, Hazorasp kabi markazlar nafaqat xonlik ichki iqtisodiy hayotida, balki xalqaro savdo yo'nalishlarida ham muhim o'rin egallagan. Bu holat Xiva xonligining mintaqalararo iqtisodiy almashinuvda faol ishtirok etganini tasdiqlaydi.

Shu bilan birga, mazkur davrda Xiva xonligining tashqi munosabatlari murakkab geosiyosiy sharoitda kechgan. Rossiya va Angliya o'rtasidagi raqobat, Eron va Afg'oniston bilan savdo yo'llarining o'zgaruvchan holati, shuningdek, qo'shni xonliklar bilan munosabatlarning notekisligi xonlik tashqi siyosatiga bevosita ta'sir ko'rsatgan. Biroq shunga qaramay, Xiva xonligi o'z manfaatlarini imkon qadar saqlab qolishga, savdo aloqalarini kengaytirishga va diplomatik vositalar orqali siyosiy barqarorlikni ta'minlashga harakat qilgan.

Umuman olganda, Xiva xonligining XVIII-XIX asrlardagi diplomatik va savdo aloqalari uning tarixiy taraqqiyotida muhim omillardan biri bo'lgan. Ushbu tajribani o'rganish nafaqat xonliklar davri tashqi siyosati va iqtisodiy munosabatlarini yoritishda, balki o'zbek milliy diplomatiyasi tarixining shakllanish bosqichlarini ilmiy jihatdan chuqurroq anglashda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan Adabiyotlar

1. Зелькина Е. Очерки по аграрному вопросу в Средней Азии. М.: 1930. г
2. Норкулов Н., Жўраев Ў. Ўзбекистон тарихи (XVI-XIX асрнинг биринчи ярми). Т., «Шарқ» 2001й
3. Ўзбекистон тарихи. Т., «Университет» 1997,
4. Мухаммаджонов А. Р., Неъматов Т. Бухоро ва Хиванинг Россия билан муносабатлари тарихига доир баъзи манбалар. Т., «Фан» 1957 й
5. Назаров Ф. Записки о некоторо́у́х наро́дах и землех Средней части Азии. М., «Наука» 1968 г
6. Кун А. Некоторые сведения о Ферганской долине || Военный сборник. 1876 г
7. Ҳамид Зиёев. Ўзбекистон мустамлака ва зулм исканжасида. (XIX аср иккинчи ярми – XX аср бошлари) Т., «Шарқ» 2006 йил
8. Зиёев Ҳ. Ўрта Осиё ва Сибирь XVI-XIX асрлар. Т., 1968 й
9. Abduganievich, B. A., & Dilshod, M. (2020). SPECIAL INFORMATION ABOUT FOREIGN TRADE AND DIPLOMATIC RELATIONS IN THE 18TH CENTURY. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol, 8(1).
10. Abduganievich, A. B. (2022). REVIEW OF KHIVA KHANATE'S FOREIGN DIPLOMATIC RELATIONS WITH NEIGHBORING STATES IN ABULGAZI'S WORKS. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 10(7), 83-86.

«MA'MUN SCIENCE» JURNALI

ЖУРНАЛ «MAMUN SCIENCE» JOURNAL OF «MAMUN SCIENCE»

Maqolani tayorlashda qo'yiladigan talablar:

1. Maqola o'zbek, ingliz va rus tillarida minimal 6 sahifadan iborat bo'lib, Microsoft Word dasturida Times New Roman shriftida 12 kegl, 1 satr oralig'ida, sahifalar barcha tomondan 2 sm qoldirilgan holda bo'lishi shart.
2. Satr boshi - 1,25 sm bo'lib, satrlarni eniga to'g'irlash, so'zlarni boshqa qatorda ko'chirish avtomatik tarzda bo'lishi lozim.
3. Birinchi qator o'ng tomondan muallifning familiyasi, ismi va otasining ismi, ikkinchi qatorda muallifning ish joyi, lavozimi, ilmiy darajasi va unvoni, e-mail va telefon raqami, uchinchi qatorda sahifaning o'rtasida bosh va qalin harflar bilan maqolaning nomi yoziladi. Ushbu ma'lumotlar o'zbek, ingliz va rus tillarda berilishi lozim.
4. Keyingi qatordan o'zbek, ingliz va rus tillarida 60 so'zdan iborat annotatsiya beriladi.
5. Keyingi qatordan 7-10 ta o'zbek, ingliz va rus tillarida kalit so'zlar beriladi.
6. Keyingi qatordan asosiy matn boshlanadi va maqola 4 qismdan iborat bo'ladi: Mavzuning dolzarbligi. Metodlar va o'rganilganlik darajasi. Tadqiqot natijalari. Xulosa.
7. Maqolalar ilmiy ahamiyatga ega bo'lib, ulardagi fakt va fikrlar asoslangan hamda mustaqil ma'no kasb etishi lozim, plagiat holati taqiqlanadi. Muallif foydalanilgan adabiyotlarni aniq ko'rsatishi, olingan iqtiboslarning aniq manbalarini keltirishi lozim.
8. Web of science hamda Scopus tizimidagi jurnallardan iqtiboslar olish maqsadga muvofiqdir.
9. Iqtiboslar matn ichida [1, 25] beriladi. Adabiyotlarning to'liq ro'yxati asosiy matndan so'ng alifbo tartibida ko'rsatilishi lozim.

Требования к оформлению научной статьи:

1. Статьи должны содержать 6 страниц, в формате Times New Roman на Microsoft Word, 12 кегль, 1 см, со всех сторон 2 см.
2. Начала абзаца - 1,25 см, формировать строки по ширине, перенос слов в другой ряд должен быть в автоматическом порядке.
3. В первой строке от правой стороны Ф.И.О. автора, во второй строке место работы, должность, ученая степень и ученое звание, e-mail и номер телефона, в третьей строке по центру страницы прописными буквами жирным шрифтом название статьи. Эта информация должна быть предоставлена на узбекском, английском и русском языках.
4. В следующей строке аннотация из 60 слов на трех языках: узбекский, английский и русский.
5. Со следующей строки ключевые слова 7-10.
6. Далее начинается основной текст. новой текст начинается со следующей строки, и статья состоит из 4 частей: актуальность темы, методы и уровень исследования, результаты исследования, заключение.
7. Статьи должны иметь научное значение, факты и идеи должны быть обоснованными и избежать плагиатства. Автор должен точно указать использованную литературу и ссылку на источники, при помощи которых он выразил свое мнение.
8. Сноски или ссылки должен быть взяты из Web of science, а также системы журналов Scopus.
9. Цитирование приводится в тексте [1, 25] Полный список литературы должен быть указан после основного текста, а алфавитном порядке.

Requirements of the articles submitted:

1. Articles should be at least 6 pages, in Times New Roman, 12 pt., 1 inter.
2. The line head should be 1,25 cm, line spacing, and the words should be automatically moved.
3. The author's full name should be on the first line from the right; the author's place of work, position, academic degree, and academic rank, email address, and phone number should be on the second line; the article title should be centered in bold, capital letters, on the third line. This information should be provided in Uzbek, English, and Russian.
4. An annotation of 60 words in the next line in three languages.
5. Key words from the next row in three languages 7-10.
6. The next line begins with the main text. The main text begins on the next line, and the article consists of four parts: the relevance of the topic, the methods and level of research, the results, and the conclusion.
7. Articles must be of scientific importance and facts and opinions in the article should be well-grounded and have an independent meaning, and they must be free of plagiarism. The author must clearly demonstrate the literature used in his or her opinion, and provide the exact sources of the extracts.
8. Quotes should be from "Web of science" and "Scopus" journals.
9. A complete list of publications should be followed in alphabetical order after the main text. Seals and references should be in the main text [1, 25].